

XIX. ve XX. Yüzyıllarda Osmanlı Basınında Çin Müslümanları ve Eğitimi*

Songül Keçeci Kurt**

Öz

Türkistan'da Türklerin en eski komşularından biri olan ve tarihi sülaleler hâkimiyeti şeklinde geçen Çin medeniyeti ile ilişkiler Doğu'daki Türklerle çeşitli düzeylerde, batıya göç eden Türklerle ise elçilerin gidip gelmesi ve bir takım ekonomik sebeplerle sınırlı bir biçimde devam etmiştir. II. Abdülhamid döneminde Çin'e olan ilgi bu ülkede yaşayan Müslümanlar nedeniyle artmış, izlenen İslamcılık politikası çerçevesinde halifenin Müslümanlar üzerindeki nüfuzu artırılmaya çalışılmıştır. II. Meşrutiyet Dönemi'nde buradaki Müslüman Türkler arasında milli bilinci uyandırmak gayesiyle ilişkiler canlı tutulmuş, basında bu konuda çeşitli haberler ve yazılar yayımlanmıştır. Çin Müslümanları ile ilgili malumat veren bu yazıların yanında bölgeye gidenlerin izlenimleri ve hatıraları da önemli bilgiler sunmaktadır. Çalışmamızda Osmanlı Devleti'nin son döneminde Osmanlı basınında yer alan Çin Müslümanları ile ilgili yazılar araştırılmış ve konu ile ilgili diğer eserlerden faydalanarak çeşitli sonuçlara ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Osmanlı Devleti, II. Abdülhamid, II. Meşrutiyet, Çin Müslümanları, Osmanlı basını, eğitim

* Bu çalışmanın bir bölümü III. Uluslararası Tarih Eğitimi Sempozyumu'nda sözlü bildiri olarak sunulmuştur (25-27 Haziran 2014, Sakarya).

** Yrd. Doç. Dr., Amasya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi – Amasya/Türkiye
songul.kurt@amasya.edu.tr

GİRİŞ

Çin¹, haritalarımızda gösterilen coğrafi bir mıntıka olarak ele alınacak olursa dünyanın en köklü medeniyetlerden birisidir. Ancak 4000 sene evvel orada mevcut olan kültür, bizim bugün gördüğümüz Çin kültürü değildir. Buraya zaman içinde aralarında Türklerin de bulunduğu yeni kavimler gelmiş, yeni kültürler nüfuz etmiş ve neticede tamamıyla yeni ve kendisine has bir şekil almıştır (Eberhard 1943: 20). Çin medeniyetinin tarihi, sülaleler hâkimiyeti şeklinde geçmiştir. Sırasıyla Shang Sülalesi (M.Ö. 1523-1027), Chou Sülalesi (M.Ö.1027-256?), Qin(Ch'in²-Ts'in) Sülalesi (M.Ö.221-206), Han Sülalesi (M. Ö. 206- M.S. 220) Çin'de hüküm sürmüş, ardından bir müddet parçalanarak siyasi birlik Sui Sülalesi (581-618) tarafından yeniden sağlanmıştır (Roberts 2014)³. 618 yılında hâkimiyetini kuran T'ang Sülalesi (618-906) zamanında Çinliler Türklerle yaptıkları savaşlar sonucunda Türkistan'a girmişlerdir. Aynı tarihlerde Asya'da İslamiyet'in yayılma süreci başlamıştır (Çandarlıoğlu 1993: 321). Çinliler Talas savaşı neticesinde Türkistan'dan çıkartılmış ve 1000 sene sonra (1755) Mançuların yardımıyla tekrar Türkistan sahasına adım atmışlardır (Kutluk 2009). Bir dizi isyan sonucu yıkılan T'ang Sülalesi'nden sonra Song Sülalesi kuruluncaya kadar geçen döneme "Beş Sülale Devri" denir (906-960). Song Sülalesi'nden sonra ise Çin'de Moğol etkisi başlamıştır. Yüan Hanedanı adını alan Moğollar, Pekin'i başkent yapmış ve yerini 1368'de Ming Sülalesi'ne bırakmıştır. Daha önceki Moğol baskısı Çin'de bu dönemde milliyetçilik hislerinin artmasına sebep olmuştur. 1644'te Çin'de idareyi alan Mançular zamanında bu şuur Çinliler dışındakileri aşağı görme şeklinde kendini göstermiştir. Bu dönemde Rusya ile Türkistan hâkimiyeti konusunda menfaat çatışması yaşanmaya başlamıştır. Avrupalıların Çin'i tanımasından sonra kültürel temaslar artmış ve 1821-1850 yıllarında Batılılar Çin'i sömürge haline getirmeye çalışmışlardır (Eberhard 2007). Sun zhong shan/Sun yatsan önderliğindeki milliyetçi Çinliler 1911'de cumhuriyeti ilan etmiş ve ülkede gittikçe güçlenen komünizm ile mücadele başlamıştır. 1937'de başlayan Japon işgali ise ekonomiyi iyice sarsmış bu sırada Komünist Parti'nin başında bulunan Mao, durumunu güçlendirmiş ve iç savaşta avantaj sağlamıştır. İlk dönemde başarılı olan Halk Partisi'ne karşı Mao üstünlüğü ele geçirmiş ve 1949'da Çin Halk Cumhuriyeti Danışma Meclisi onu hükümet başkanı seçmiştir. Mao, 1966 yılında kültür devrimi başlatmış ve konumunu 1975'e kadar korumuştur (Çandarlıoğlu 1993: 321-323).

Tarih boyunca Çin ile ilişkiler Türkistan'da yaşayan Türklerle çeşitli şekillerde sürerken batıya göç eden Türkler tarafından kurulan ve üç kıtaya hâkim olan Osmanlı Devleti ile gerek askeri uzmanlar gerek gönderilen yardımlarla devam ettirmeye çalışmıştır (Fidan 2010: 276). Osmanlı Devleti, XVI. yüzyıldan itibaren özellikle Safevi-İran savaşları sırasında Türkistan'daki Hive, Buhara, Semerkand ve Hokand Hanlıkları'na elçiler göndererek siyasi ilişkilerde bulunmuştur (Sarınay 2005). Ancak Avrupalı devletlerin sömürgeci faaliyetlerine ve Hıristiyan misyonerlerinin propagandalarına maruz kalan bu ülkenin 1757 yılından itibaren Kanton şehri dışındaki sınırlarını yabancılara kapatması XIX. yüzyılın sonlarına kadar Osmanlı Devleti'yle de ilişkilerini kesintiye uğratmıştır (Temel 2007: 106).

Mançular zamanında 1750'lerde Çin'in Doğu Türkistan'a girdiği ve Yakup Han'ın iktidara geldiği 1865'e kadarki yaklaşık 110 yıllık bir süre Doğu Türkistan için tam anlamıyla bir isyanlar yüzyılı olmuştur (Kurban 1995: 71). 1865'te Mehmed Yakup Bey, Kaşgar merkez olmak üzere bir devlet kurmuş, bu devlet Abdülaziz'den yardım istemiş ve istediği yardımı almaya muvaffak olmuştur. Mehmed Yakup Bey, II. Abdulhamid'den de destek görmüştür. Bu desteğe rağmen kurulan devlet uzun ömürlü olamamıştır (Gül 2007: 254). Kaşgariye Devleti adı verilen bu devlet Osmanlı Devleti ile sıkı ilişki kurarak Türkistan ile Anadolu'yu birbirine bağlamak isteyince Türkistan'ın batısını işgal altında tutan Çarlık Rusya'sı tekrar Çinlileri bölgede işbirliğine çağırmıştır. 1878'de Ruslar Osmanlılarla savaşırken aynı yıl Çinliler Doğu Türkistan'a saldırmıştır. Böylece Rusya Osmanlı'yı, Çinliler de Doğu Türkistan'daki Osmanlı yanlısı Kaşgariye Devleti'ni yenmiştir. 1881'de Ruslarla Çinliler arasında yapılan İli Antlaşması'ndan sonra Doğu Türkistan, Çinlilerin yönetimine bırakılmıştır. Çinliler Doğu Türkistan'a Kasım 1884'te "yeni hudut" ve "yeni kazanılmış toprak" anlamlarını taşıyan "Xinjiang" (Sincan) ismini vermişlerdir (Kutluk 2009).

XIX. yüzyılın sonlarına gelindiğinde II. Abdülhamid'in başında bulunduğu Osmanlı Devleti, Batı'nın tüm dünyadaki yayılmacı faaliyetlerine karşı devletin devamının ve onlarla pazarlık olanaklarını artırdığı düşünülen hilafet politikasının (Georgeon 2006: 221-245) bir gereği olarak Çin, Hindistan, Afrika ve bütün dünyadaki Müslümanları İstanbul'a bağlamayı istemiştir (Sırma 2013). Bu nedenle Uzak Doğu'da da Singapur, Batavia, Bimbay, Kalkütadaki

Osmanlı konsolosluklarına ek olarak XIX. yüzyıl sonunda Madras ile Karacı'de de fahri konsolosluklar açmıştır (Georgeon 2006: 242).

Bu bağlamda II. Abdülhamid'in İslam Birliği siyaseti, halife olması nedeniyle 1890 senesinden itibaren Çin'deki Müslümanlar arasında etkili olmaya başlamıştır (Aykurt 2013: 39). 1899 yılında Avrupalıların yoğun sömürüsüne karşı Çin halkının tepkisi sonucu Avrupalılar, kendilerine karşı yapılan Boksör isyanından rahatsız olmuş (Armaoğlu 2013: 752-753) ve Alman imparatoru II. Wilhelm, Çin Müslümanlarının bu isyan içinde bulunmalarını önlemek için halifeden yardım istemiştir. II. Abdülhamid'in buraya bir heyet göndermesi sayesinde Çinli Müslümanlarla halifenin teması sağlanmış (Sırma 2009: 19) ayrıca Çin Müslümanlarına dini konularda eğitim ve bilgi vermek hedeflenmiştir (Temel 2007: 107).

1900 yılında Çin'e nasihat heyeti gönderilebilmesi için çıkarılan iradenin ardından, yaver Mirliya Enver Paşa başta olmak üzere içlerinde Fatih Camii dersîamlarından Ahmet Râmiz Efendi, Mekâtib-i İptidâiyye müfettişlerinden Hafız Ali Rıza ve Bursalı Hafız Hasan Efendilerin de bulunduğu birçok heyetin Çin'e gittiği bilinmektedir (Temel 2007: 106-107). Sırma (2009)'nın Fransız Hariciye arşivlerinden elde ettiği bilgilere göre Enver Paşa'nın görevi ile ilgili malumatı zayıftır ve bu yüzden çok endişelidir.

Gönderilen nasihat heyetlerinin yanı sıra, hac amacıyla gelip hilâfet merkezi İstanbul'a da uğrayan Çin Müslümanlarına ilgi gösterilmiş, ihtiyacı olanlara yardımda bulunulmuş, ülkelerine güvenlik içinde dönebilmeleri için önlemler alınmıştır (Temel 2007: 107). Son yıllarda Osmanlı yönetiminin Çin Müslümanlarına olan ilgisinin artması basının da bu konuda haberler ve yazılar yayımlamasına neden olmuştur. Osmanlı basınında Sebilürreşad-Sırat-ı Müstakîm, Servet-i Fünûn, İslam Dünyası, Kadınlar Dünyası, Hazine-i Evrak, Tercüman-ı Hakikat gibi dergi ve gazetelerde Çin Müslümanları ile ilgili çeşitli yazılar yayımlanmıştır. Çin'de İslamiyet, Çin'de eğitim konulu yazıların yanı sıra Çin'de meydana gelen siyasi gelişmelerin de basına yansdığı görülmektedir.

II. Meşrutiyet Dönemi'nde de Osmanlı basını ülke dışında yaşayan Türklerle ve onların sorunları ile ilgilenmeye çalışmıştır ki bunlar arasında Doğu Türkistan'da yaşayan Müslümanlar da bulunmaktadır.

Çalışmamızda Osmanlı Devleti'nin son döneminde Osmanlı basınında yer alan Çin Müslümanları ilgili yazılar ile bölgeyi ziyaret edenlerin hatıraları ve

eserleri araştırılmıştır. Bu yazılardan elde edilen bilgiler Çin’de İslamiyet ve Çin’de Müslümanların Eğitimi olmak üzere iki ana başlık altında toplanmıştır.

YÖNTEM

Bu çalışma nitel veri toplama yöntemlerinden doküman analizi ile gerçekleştirilmiştir. Dönemin gazete ve dergileri ile o dönemde Çin hakkında yazılan diğer yayınlara Millî Kütüphane Süreli Yayınlar Kataloğu ve Atatürk Üniversitesi Seyfettin Özege Nadir Eserler Salonu’ndan ulaşılmıştır. Bu gazete ve dergilerdeki yayınlar incelenerek Çin’de İslamiyet, burada yaşayan Müslümanlar ve eğitimleri ile ilgili çeşitli bilgiler ve fotoğraflara ulaşılmıştır. Elde edilen belgelerin önce transkripsiyonu yapılmış ardından bu dönemde konu ile ilgili yazılmış diğer eserlerden da faydalanılarak aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

1. Osmanlı basınına göre Çin’e İslamiyet’in gelişi nasıldır ve burada yaşayan Müslümanlar hangi milletlere mensuptur?
2. Osmanlı basınıının Çin Müslümanları ile ilgilenmesinin sebepleri nelerdir?
3. Osmanlı basınıında Çin Müslümanlarının eğitimi ile ilgili olarak ne tür bilgiler bulunmaktadır?
4. Osmanlı Devleti Çin Müslümanlarının eğitime katkı sağlamak için neler yapmıştır?

Her çeşit haber ve fikirlerin paylaşılarak topluma aktarıldığı ve resmî belgelerin dışında geçmiş ile ilgili halkın olaylar karşısındaki izlenimlerini ve daha pek çok farklı ayrıntıları barındıran Osmanlı gazete ve dergilerinde Çin Müslümanları ile ilgili ne tür haber ve yazıların yayımlandığını ortaya çıkarmak araştırmamızın en temel amacını oluşturmaktadır. Böylece bu konu ile ilgili son dönem siyaseti Osmanlı basını perspektifinden değerlendirilebilecektir.

BULGULAR VE YORUM

1.Çin’de İslamiyet

1.1. Çin’e İslamiyet’in Girişi

İslamiyet’in, Çin’e gelişi ve yayılması Müslümanların kazandığı herhangi bir savaş sonucunda gerçekleşmemiştir. Müslümanların Çin ile ilişkileri Hz. Muhammed’in (sav) yaşadığı dönemde ticari ilişkiler şeklinde başlamış ve İslamiyet’in Uzakdoğu’da yayılmasında Müslüman Arap tüccarların büyük rolü olmuştur. Arap tüccarlar, Hindistan yoluyla Çin’e kadar gidip oradan

kıymetli taşlar (zümrüt, yakut vs.), altın, gümüş, baharat ve ipekli dokumaları İran körfezi yoluyla İskenderiye ve oradan da Avrupa'ya taşıyorlardı (Celleddin Wang-Zin-Shan, 1960). Müslümanların ilk olarak 628 yılında T'ang Sülalesi zamanında buraya geldiği bilinmektedir (Cengiz/Hızır Bek, 1983). Bu bilgi *Mecmua-i Ebu'z Ziyâ*'da aynı şekilde geçmektedir, *Çin'de İslâm'ın Terakkiyatı* başlıklı yazıda şu satırlar okunmaktadır:

İslamların Çin memâlikine nüfûz ve muhâceret ederek oralarda yerleşmeleri T'ang Sülalesi zamanına -ki bu sülale yedinci asr-ı miladiden onuncu asra kadar icrâ-yı hükûmet eylemişti- müsâdif bulunmaktadır. Yani bu muhâceret ve tavattun (yerleşme) zuhûr-ı İslâm'ın ikinci asrından itibaren bed (başlama) eylemiştir. İslamlar, o zamanki Çin imparatorları tarafından hüsn-i sûretle kabul olunarak kendilerine muamelat-ı nevaz-ı şikârâne (ender bulunan bir şekilde) bulunulmuştur. O tarihte Çin hükümdarlarının makarları (başkent, karargâh) ise şimdiki Şang-si Eyaleti'nin merkez-i idaresi bulunan Si-hang-fu şehri idi (Mecmua-i Ebu'z-Ziyâ, Hicri [H]. 28 Ramazan 1329).

1863 yılında Kulca⁴da doğan Kulcalı (Gulcalı veya Kolceli) Abdülaziz (Yılmaz 2010: 16), İkdâm gazetesinde Çin Müslümanları ile ilgili yayımlamış olduğu makalelerini daha sonra "Çin'de Din-i Mübin-i İslam ve Çin Müslümanları"⁵ adlı eserinde toplamıştır. Kulcalı Abdülaziz bu eserinde İslamiyet'in Çin'e üç yoldan gelmiş olduğunu yazmıştır. Bunlardan birincisi Hz. Muhammed (sav)'in hicretinden sonra bu bölgeye tebliğ için Vahhâb ibn-i Ra'ş'e adındaki bir sahabeyi göndermesi, ikincisi Emeviler döneminde yönetimin baskısından kaçanların bölgeye gelmesi, üçüncüsü ise Hicretin 138. senesinde Çin imparatorunun ülke içindeki karışıklıklar nedeniyle Bağdad'a bir heyet göndererek Ebu Cafer el-Mansûr el-Abbâsî'nin yardımını talep etmesi üzerine buraya beş bin kişilik bir kuvvetin gönderilmesidir (Kulcalı Abdülaziz 2015) Kulcalı Abdülaziz (2015) ve Cengiz (1983) bu üç yoldan en etkilisinin üçüncüsü olduğunu düşünmektedir.

Bu tarihlerden sonra Güney Çin'deki Güney Song Hanedanlığı'nın (1127-1279) son zamanlarında Çin dış ticareti çok gelişmiş, Hint Okyanusu Çin-Arap ticaretinin ana yolu haline gelmiş, böylece Çin'de Arap ve Müslüman nüfus artmış ve dolayısıyla İslamiyet yayılmıştır. Bu yoğun ilişki sadece ekonomik alanda yaşanmamış, kültür ve medeniyet alışverişini de beraberinde getirmiştir. Ming ve Yüan (Moğol) Hanedanları devrinde de bu ilişkiler devam etmiş hatta Çin iktidarları bazı gümrük dairelerinde önemli mevkilere Müslü-

manları tayin etmiştir (Cengiz/Hızır Bek 1983: 20-26). Osmanlı basını içinde II. Meşrutiyet Dönemi İslamcılık akımının önde gelen yayın organı *Sırat-ı Müstakim* adını 183. sayıdan itibaren *Sebilürreşad* olarak değiştirmiştir (Toprak 1985). Diğer dergilere göre Çin'deki Müslümanlarla ilgili daha fazla yayına yer veren *Sebilürreşad*'daki Çin'de İslamiyet başlıklı yazıda Müslüman olmayan Çinlilerin de İslamiyet'in Ming Hanedanı zamanında (1368-1644) yayıldığını söyledikleri yazılıdır (Mütercim Mübahat, Rûmi [R]. 6 Mart 1330: 32-34).⁶

1.2. Çin Müslümanları

İslamiyet'in yayılmaya başladığı ilk yıllardan bugüne kadar Çin'de varlığını koruyan Müslümanların toplam nüfus içerisindeki yeri ile ilgili son yapılan istatistiklerde aşağıdaki bilgiler bulunmaktadır:

Temmuz 2016'e göre ise 1.373.541.278'lik nüfusun Budistler % 18.2, Hristiyanlar % 5.1, Müslümanlar % 1.8, yerel dinlere inananlar % 21.9, Hindular % < 0,1, Yahudiler % < 0.1, diğer % 0.7 (Taoistleri içerir), ateistler % 52.2'sini oluşturmaktadır. Çin'de ülkenin yaklaşık % 2'si Müslüman olmasına rağmen Çin, Müslümanların en çok yaşadığı on beşinci dünya ülkesidir (<https://www.cia.gov/library/>). 1990 nüfus sayımına göre Çin Halk Cumhuriyeti'ndeki Müslüman nüfus 17,6 milyondur. Bunlardan 8,6 milyonu Döngen(Hui), 7,2 milyonu Uygur, 1,1 milyonu Kazak, 375.000'i Kırgız, 33.500'ü Tacik ve 14.500'ü Özbek'tir (Berzin 1995). 2000 nüfus sayımına göre ise Müslümanların toplam nüfusu 20.320.580 olup, azınlık toplamının %19.5'ini, ülke nüfusunun ise tahminen %1.65'ini teşkil etmektedir (Karluk 2009). Bu rakamlar 2016 verileri ile karşılaştırıldığında Çin'de Müslüman nüfusun çok az bir oranda arttığı görülmektedir.

Çin'de İslam dini daha çok ülkenin batı ve Türkistan kesimindeki azınlık halklar tarafından tercih edilmiştir. Uygur, Döngen, Kazak, Kırgız, Tatar, Tacik, Özbek, Salar, Bao'an, Dongxiang gibi milletler İslam dinine inanmaktadır. Bunlar içinde IX. yüzyılın sonunda İslamiyet'in Karahanlı tebaası ve sultanlarınınca kabul edilmesiyle Uygurlar İslamiyet'i kabul eden ilk Türk dilli topluluk olmuştur (Karluk 2009).

Çincedeki *Hui* sözcüğü Çin ve dışındaki Müslümanlar için kullanılmaktadır. XIX. yüzyılın sonunda Rusya'nın hâkimiyeti altında bulunan Batı Türkistan'a iki Hui göç dalgası olmuştur. Birinci grup, Mançu egemenliğine karşı yapılan başarısız bir ayaklanmadan sonra, 1878'de Kansu ve Shanxi'den ikinci dalga

1881'de Doğu Türkistan'ın en batısındaki İli nehri vadisinden gelmiştir. Bu bölgeyi 1871'de Ruslar işgal etmiştir. Ancak 1881'de St. Petersburg Antlaşması'yla Çin'e geri verilmesinden sonra, yerel halka Rus veya Çin vatandaşlığı arasında tercih hakkı verilmiştir. Bu iki göçmen dalgası çoğunlukla Kırgızistan'ın Çu Nehri vadisinde, Bişkek yakınlarına yerleşmiştir. Bunlar kendilerine *Dungan/Döngen* demiştir (Berzin 1995). Döngen; Kırgızistan, Kazakistan ve Özbekistan cumhuriyetlerinde oturan Çinli Müslümanlara verilen addır. Döngen kelimesi Çincece Tung-kan, Rus ve Batı kaynaklarında Tungan ve Dungan şeklinde geçmektedir. (Cemil Lee Hee Soo 1994, Kulcalı Abdülaziz 1321: 8-10, Abdürreşid R.26 Şubat 1341: 254-255). Doğu Türkistan Türkleri bütün Çin Müslümanlarına bu adı vermektedirler. Döngener, Çin'deki ulusal azınlıklardan biri olmakla beraber etnik olarak homojen bir grup değildir. Arap, Pers, Türkistan ve Moğol kökenlere sahiptirler. Çin'e çeşitli dönemlerde yardım için gelen Arap ve İran kökenli askerler daha çok Ningşia ve Kansu bölgelerine yerleşmişlerdir. Döngenerin en büyük kısmı 1279 yılında Moğol lideri Kubilay Han'ın Çin'e yedek asker olarak gönderdiği iki-üç milyon Türkistan Müslümanının torunlarıdır. Bu askerler 1279'da Kubilay Han'ın güney Çin'i fethetmesine yardımcı olmuş ve barış zamanında da Çin'de tüccar, tarım işçisi ve zanaatkâr olarak yerleşmişlerdir (Berzin 1995).

Osmanlı basınında bahsedilen Çinli Müslümanlar, her yerde yaşayan Döngenerlerdir. Özellikle Pekin ve Yunnan eyaletlerinde yaşayan Müslümanların çoğu Çin dilli Döngenerlerdir. Ancak burada aşağıda bahsedileceği üzere Doğu Türkistan'dan göç eden Türkler de yaşamaktadır. Dönemin basınında Müslümanların Çin'in her yerinde bulunduğu dair bilgiler bulunmaktadır. Münif Paşa'ya ait *Hazine-i Evrak*'ta çıkan *Çin'de Bulunan Ehl-i İslam* başlıklı yazıda Çin'deki on altı vilâyet içinde bulunan Yunnan'da ehl-i İslâmın pek külliyetli olduğu ifade edilmiştir. Her şehir ve kasabada bir caminin bulunduğu ve ehl-i İslâmın mahallelerinin ayrı olduğu dile getirilmiştir (Münif Paşa, R.1289). *Servet-i Fünun*'da ise Pekin'de on iki bin Müslümanın mevcut olduğu, Çinli Müslümanlara İslamiyet'in öğretilmesi için gayret edildiği, Çin ordularındaki askerlerin birçoğunun Müslüman olduğu, Pekin'de üç caminin bulunduğu, hutbelerde halifenin adının okunduğu ve Arapça okunan hutbelerin Çinceye tercüme edilerek ihtiva ettiği mananın anlatılmaya çalışıldığı aktarılmıştır (R. 29 Teşrin-i sani 1323:149-151). Abdürreşid İbrahim⁷'de Çin'de İslâmiyet başlıklı yazısında Çin'in hemen hemen her yerinde Müslümanların yaşadığını yazmıştır (Abdürreşid R. 26 Şubat 1341: 254-255).

Osmanlı basımındaki yazılara dikkat edildiğinde Çin dilli Müslümanlar ve Çin dilli olmayan Müslümanların ayrımı, Çin Türkistanı veya Şark-i Türkistan gibi bazı tanımlamalar ile yapılmıştır. Kulcalı Abdülaziz (2015) eserinde Çin'de yaşayan Müslümanları; Döngener, Çin Türkleri, Pekin Türkleri, Türkistân-ı Çinî Müslümanları gibi başlıklar altında incelemiştir. Bu Müslüman gruplar için şu bilgileri vermiştir:

Döngener; otuz milyonu bulan nüfusu ile Çin dâhili ve Türkistân-ı Çinîyle Türkistân-ı Rûsînin idaresi olan Taşkent Eyâleti'ne kadar dağılmıştır. Çin'dekilerin kıyafet ve adetçe, dinî akideleri dışında Çinlilerden hiç farkları olmayıp müderris, talebe ve imamlarının alâmetleri sarıklardır. Çin Türkleri ise Çin dâhilindeki Kansu Eyâleti'ne tâbi Salar kıtasında sâkin olup mevcutları yüz bine yakındır. Bu Türkler, Timur'un Semerkand, Taşkent, Nemengân'dan XIV. yy.'da getirilen İslâm askeriyle Kaşgar ve çevresinin istilasında Çin dâhiline doğru dağılan Müslümanlardandır ve dokumacılıkla uğraşırlar.

Pekin Türkleri; Türkistân-ı Çinî'deki Kaşgar, Hotan, Yarkend, Aksu, Kuçar, Turfan İslâmlarının reislerindedir. Türkistân-ı Çinî Müslümanlarının Çinliler ile mücadelelerinde Çin hükümeti onların nüfuzlu ailelerini Pekin'e götürmüş ve surun dâhilindeki şehrin bir tarafına yerleştirmiştir. Bu Türklerin Pekin'de hükümet içinde çalıştıkları, Mecusilerle görüştüğü ve Türkçe bildikleri ifade edilmiştir. Ancak yeni yetişenlerin Türkçeden ziyade Çince bilmelerinden dolayı dinî emirler dışında Çin adetlerini benimsediklerinden şikâyet edilmiştir. Bunu önlemek için Türkistân-ı Çinî'den ve Çin Türklerinden muallim ve müderrislerin getirilmesi ile gençlerin Türkçe konuşmaya teşvik edilmesi gerektiği aktarılmıştır. Türkistân-ı Çinî Müslümanları; Kaşgar, Yarkend, Aksu, Turfan, Hotan şehir sâkinleri olup nüfusları on milyona yakındır. Bundan iki milyonu Moğol, Çin ve Şifan? Mecûsileri olup mütebâkîsi İslâm'dır. Kulca Müslümanları yetmiş bine yakındır ve bunun kırk bini İslâm, mütebâkîsi Moğol, Çin, Mançu vs.dir.

Basında Çin'deki Müslümanların yaşadıkları yerler ve nüfuslarının yanında günlük yaşantıları, gelenek ve görenekleri ile ilgili bilgiler de yer almıştır. Abdürreşid İbrahim, Çinli Müslümanların âdetlerine çok bağlı olduğunu belirtir. Uzun saçlı olduğu için eleştirilen bir kişinin uzun kuyruğunu kesmeye ikna olmadığını anlatır. Saçlarını kazıtan Çinlilere ise diğer Çinlilerin katil gözüyle nefretle baktıklarını ve bu durumun ilim düzeyi arttıkça düzeleceğini düşündüğünü açıklar. Müftü Abdurrahman Efendi'nin açtığı mektebi

de buna örnek vermiştir (Abdürreşid İbrahim R. 12 Teşrin-i sani 1325: 190-192). Diğer mektubunda, Çin Müslümanlarının hiç Çin dışına çıkmadığını ve bu ülke dışında bir yer bilmediğini, sadece Çin-i Mecusi ve Çin-i Müslim yaşantının var olduğunu düşündüklerini, Mecusiler ile Müslümanların da çok iyi geçinemediğini belirtmiştir (Abdürreşid İbrahim R. 29 Teşrin-i evvel 1325: 159-160). *Sebilürreşad*'da Çin Müslümanlarının hükûmete (minareleri çok alçak olsa bile) her hangi bir konuda şikâyetle bulunmadıkları, kıyafet-i asliyelerini ve milliyelerini terk etmedikleri, saçlarının uzun, başlarının serpuş-ı milliyeleri ile örtülü olduğu, Konfiçyüs mezhebinin insanların adetlerine sadık kalmaları hususundaki emirlerini Müslümanların bazı şartlarla tasdik ettiklerine değinilir. Yazıda buna karşılık Müslümanların domuz eti yemek, şarap içmek, zina, sigara, kumar gibi şeyleri terk etmelerinden dolayı Çin ulema ve halkının takdirlerini kazandıkları belirtilmiştir (Mütercim Mübahat R. 13 Mart 1330: 50-51).

Bu yazılardan anlaşılacağı gibi Çinli Müslümanlar dinî emirler dışında Çin gelenek ve göreneklerini devam ettirmektedirler.

2. Çin'de Müslümanların Eğitimi

Çağın gereklerine uygun olarak sivil halkın iyi bir eğitim alması gerektiğinin bütün dünyada anlaşılması üzerine devlet yöneticilerinin, aydınların bu konuda çeşitli girişimlerde buldukları görülmektedir. Modern eğitim zarûriyeti ile hilafet politikasının keşiştiği nokta tam da burasıdır. Bu nedenle dönemin siyasetine uygun olarak basında Çin ile ilgili yer alan en önemli konu başlıklarından biri de Müslümanların eğitimidir. Kulcalı Abdülaziz (2015) Pekin'deki Müslümanların eğitimi ile ilgili şu bilgilere yer vermiştir: Döngenerin cami ve medreseleri çoktur, Pekin'de on yedi adet cami ve medreseleri vardır. Ancak halkın eğitimi zayıftır ve genel olarak cahildir. Eğitim Çince yapılmaktadır ancak medreselerine çok saygı duyarlar. Ayrıca, Çin Türkleri olarak tanımladığı Kansu'da yaşayan Müslümanlar hakkında ise medreselerinin mamur, câmilerinin çok, müderrislerinin fazla ve hattatlarının şöhretinin o taraf İslâmlarınca meşhur olduğunu ifade etmiştir. Türkistân-ı Çin'de ise ilim olarak bilinenin Sarf, Nahiv, Mantık, Me'ânî, Kelâm, Fıkıh, Usûl-i Fıkıh, Hadîs, Tefsîr, Tasavvuf ilimleri olduğu ve bu ilimler içinde en önemli olanının tasavvuf ilmi olduğunu açıklamıştır.⁸

Çin Müslümanları arasında geleneksel eğitim kurumlarının bulunduğu ancak halkın çoğunluğunu kucaklayamadığı görülmektedir. Medreseler dışında XIX. ve XX. yüzyılda modern eğitim çerçevesinde bazı mektepler açılmıştır. Bunlar içerisinde Çin'deki Osmanlı nüfuzunun en önemli yansımalarından biri Pekin Hamidiye Üniversitesi (Darû'l Ulûm-il Hamidiyye)'dir. Çin Müslümanlarının ileri gelenlerine İstanbul'da ilgi gösterilmesi ve Çinli hacılara yardım edilmesi, etkisini Pekin'de Çin Müslümanları tarafından Abdülhamid adına bir üniversitenin kurulması ve Çin'de okunan hutbelerde Abdülhamid'in adının anılmaya başlanmasıyla göstermiştir (Temel 2007: 107). Buradaki Müslümanların halifeye bağlılığı bu üniversitenin açılışı ile ilgili olarak Fransa'nın Pekin büyükelçisinin Paris'e gönderdiği mektuptan anlaşılmaktadır. Mektupta halifenin adının her anılışında sayıları milyonları bulan Çin'deki Müslümanların yüzlerinde ruhani bir saadet ve sevinç yansımalarının fark edildiği yazılmıştır (Sırma 2013: 86-87). *Tercüman-ı Hakikat*'te sadece Pekin'de bulunan 38 camiye binlerce Müslümanın günde beş defa ibadetlerini yapmak ve halifeye dua etmek için geldikleri belirtilmiştir. Cuma günleri Arapça okunan hutbelerin, Pekin müftüsü ve diğer din adamları tarafından Çin diline tercüme edildiği eklenmiştir. Bu mektupta ayrıca okumuş ve rençper Çinli Müslümanların, imparatorluğun çeşitli yerlerinde Müslüman çocuklarına mahsus okullar açtıklarına yer verilmiştir (Tercüman-ı Hakikat, 5 Mart 1908). Sırma (2013)'nin eserinde ayrıca II. Abdülhamid'in buradaki Müslümanları Sünni mezhebine bağlama gayreti gösterdiğine değinilmiştir.

Servet-i Funûn ve *Tercüman-ı Hakikat*'te çıkan bu haberle ilgili yukarıdaki bilgilere ek olarak *İçü* sancağı ahalisinin on iki bin riyal toplayıp, dört yüz talebenin okuyacağı *Darû'l Ulûm-il Hamidiyye* tesisine muvaffak oldukları yazılmıştır (Servet-i Fünun R. 29 Teşrin-i sani 1323: 149-151). Pekin Hamidiye Üniversitesi, Pekin'deki Niou Kiai (Niuje) Camii yanında, üç derslik ve bir ana binadan oluşmaktadır. Burada görevli bulunan Hafız Ali Rıza ve Hafız Hasan Efendiler, bir yıl içerisinde her yaştan yaklaşık 120 öğrenciye eğitim vermişlerdir (Aykurt 2013: 45).

Darû'l Ulûm-il Hamidiyye'nin yanı sıra Çin'de XIX. ve XX. yüzyıl başlarında başka mektepler de açılmaya başlanmıştır. Müslümanların halife II. Abdülhamid'in bölgede nüfuzunu yaymak ve dinî eğitim ihtiyacını gidermek için açtığı bu mekteplerde dinî eğitime ağırlık verildiği ve Kur'an dili olan Arapçanın öğretilmesi için bazı tedbirler alındığı görülmektedir. Müslümanların

öteden beri maarif sever bir millet olduğu için, mevcut İslam mekteplerini düzenlemeleri ve daha mükemmel ilmî müesseseler açılması mümkün görülmüştür (Servet-i Fünun R. 29 Teşrin-i sani 1323: 149-151). Abdürreşid İbrahim de mektubunda Müslümanların ileri gelenlerinden İsmail Efendi, Müftü Abdurrahman Ahund⁹, Nur Muhammed Efendiler ile görüştüğünü yazmıştır. İsmail Efendi, Çin ulemasının Arap lisanını ihmal etmesinden dolayı teessüflerini bildirmiştir. Abdurrahman Efendi'nin de bu görüşte olması nedeniyle, sonrasında yapılan müzakereler neticesinde açılan mektep ve medreselerde Arap lisanının daha itinalı öğretilmesi için bazı tedbirler alınmasına ve bu hususta İstanbul'dan muallim getirilmesine karar verildiğini belirtmiştir. Müftü Abdurrahman Efendi sayesinde Pekin'de bir mektep açıldığı ancak 70-80 milyonluk Müslüman nüfusun bulunduğu Çin'de bu mektebin Pekin'e dahi yetmediği ifade edilmiştir (Abdürreşid İbrahim R. 29 Teşrin-i evvel 1325: 159-160). 1913 yılında ise Müslümanların gayreti ile 33 mektep ve iki tane Darülacezin yapıldığı, bu mekteplerde ahkâm-ı şer'iyye ve esas-i İslamiye, Arap lisanı, Kıtay lisanı, millî tarih ve coğrafya ve daha başka ilimler okutulup hükûmetin orta derecede mekteplerine girilebilecek malumat verildiği basında yer almıştır. Müslümanların dinî eğitim için Arapça öğrenme gayreti sayesinde de hükûmet mekteplerinin programında Arap lisanı kabul edilmiştir. Lisan-ı Arabi Müslümanlara mecburi olup Mecusi talebeye ihtiyaridir (İslam Dünyası R. 2 Mart 1329: 16).

Çin'de Müslüman mektepleri ile ilgili en somut göstergelerden biri *Kadınlar Dünyası*'nda çıkan fotoğraflardır (Bkz, Ek 1). *Kadınlar Dünyası*'nda çıkan fotoğraflar (Vakit Gazetesi müdürü Fatih Bey'den alınmış) Pekin'de Reşadiye, Enveriye ve Medrese-i İslamiye mekteplerinin isimleri ile halifeye ne derece merbut olduklarını ispat ettikleri ve terakki yolunda İslamların her bir tarafta gösterdikleri eserler olarak yorumlanmıştır (R. Bahattin R. 21 Kanun-i evvel 1329: 8).

Bu dönemde yazılan Hasan Tahsin (1322)'in Çin'de İslamiyet adlı eserinin *Talim ve Terbiye-i Etfal* bölümünde Çin'de Müslüman çocukların eğitimi ve öğretiminin din ve ahlak eğitimi ile başladığı, mekteplerin masraflarının Müslümanlardan alınan belli bir ücret ile karşılandığı ve bu ücret mukabilinde çocuğa Çince, Arapça, Farsça okutulduğu ifade edilmiştir. Çocuklara ilk önce Arap harfleri ve harekesi öğretildikten sonra Kur'an-ı Kerim öğretimine başladığı dile getirilmiştir. Bundan sonra Farsça öğretimiyle beraber Çince

öğretimin başladığını ifade etmiştir. Ailelerin de daha yüksek mekteplerde çocuklarını okutabilmek için Çince öğretmeye gayret ettikleri, kız çocuklarının eğitiminin pek az görüldüğü belirtilmiştir. Bunun başlıca sebebi olarak ana babaların kızlarının eğitim ve öğretimi için uygun vasıflara sahip bir muallime bulamamaları görülmüştür. Bayan öğretmenlerin mekteplere düzenli devam etmeyeceği düşüncesi hâkimdir. Bundan başka, bir kadının asli vazifesinin hane umuruyla iştigalden ibaret olduğu, kadınların edebiyatla uğraşmalarının kendileri için faydadan ziyade zarar getireceği zannında buldukları açıklanmıştır.

Erkek çocuklar için 6-7 yaşına girdiğinde aile reisinin ona bir muallim aramaya başladığı, eğer aile zengin ise hanesine bir muallim getirildiği belirtilmiştir. Genelde çocukların umumi mekteplerden birine gönderildiği, bu tür mekteplerde ondan kırka kadar çocuk toplanıp bunların talim ve terbiyesini ise öğretim yapmayı hükümet memuriyetine tercih eden birinin üstlendiği ifade edilmiştir.

Ders verenlerin maaşları şehirlere ve köylere göre farklılık göstermektedir. Hükümet tarafından idare olunan mektepler mevcut değildir, umumi mekteplere dışarıdan talebeler de devam etmektedir. Mektepler büyük veya küçük birer salondan ibarettir, içinde her talebe için birer rahle ve birer iskemle ve hocaya ait bir kürsü bulunmaktadır. Dersler güneşin doğuşundan öğle vaktinden iki saat evveline kadar, öğle vaktinden yarım saat evveli ve öğleden beş saat sonraya kadar devam eder. Yazın öğle yemeğinden sonra ders yoktur. Fakat kışın öğrenciler öğleden sonra iki saat daha ders ile meşgul olurlar.

Medreselerde takip edilen öğretim yöntemleri bu okullarda da uygulanmaktadır. Belirlenen kitapların hoca tarafından okunmasından sonra öğrencilerin hep bir ağızdan ve yüksek sesle bunu tekrar ettiği, her öğrenci okunan satırı belledikten ve bir ağızdan okunması münasip suretle tekrar edildikten sonra öğrencilerin her birine ayrı ayrı okutulduğu ve bir kitap bitirildikten sonra diğer kitaplara geçildiği bilgisine yer verilmiştir. Çin'de bu dönemde eğitim mecburi olmadığından eğitim süresi ebeveynin maddi gücüne göre değişmektedir (Hasan Tahsin 1322: 68-72).

Bu okulların eğitim durumunu tespit etmek açısından Hasan Tahsin (1322)'in eleştirilerine dikkat etmek gereklidir. Bu eleştirilerden bazıları; klasik kitaplarla memleketin tarih ve edebiyatından başka öğrencilere hiçbir şey öğretilmemesi, ulûm-i tabiiyye, riyaziye, tarih-i tabii, coğrafya, harp ve sanayi ve yabancı

dile dair asla malumat verilmemesidir. Ayrıca ticaretle uğraşmak isteyen bir çocuğun mektepten sonra hususi hocalardan hesap tahsiline mecbur olması örneği verilmiştir. Çin hükümeti eğitim için çok para sarf etmediğinden fakir çocuklar bir veya iki sene mektebe devam edebilmektedir. Çin’de şehir ve kasabalar arasında eğitim bakımından farklılıklar olduğu, şehirlerde ahalinin onda ikisi veya üçünün mükemmel tahsil gördüğü ve edebiyatla ilgilendiği, bilakis köylerde ise erkek ahalinin ancak üçte ikisi veya yarısının okuma bildiğinden bahsetmiştir.

Doğu Türkistan-Kaşgar’da Müslümanların eğitimi ile ilgili bilgiler de aktarılmıştır. Burada çocukların sekiz veya on yaşına varınca mektebe gönderildiği, erkek ve kız çocukların birlikte mektebe giderlerse de dershanenin bir tarafının erkeklere bir tarafının kızlara tahsis edilerek hocanın rahlesinde nihayet bulan bir yolun iki tarafı birbirinden ayırdığı, on iki yaşından sonra kız çocukların mektebe gitmediği, erkek çocuklar için bir sınır tayin edilmediği, çocukların bütün gün mektepte kaldığı ve hocaya aylık bir veya bir buçuk tanğa (veya tenke: Buhara ve Türkistan’da mütedavil bir paranın ismi olup takriben üç kuruş kıymetindedir) ücret verildiği belirtilmiştir. Doğu Türkistan’da da bu dönemde eğitim mecburi değildir. Bu nedenle İslamiyet nokta-i nazarından daha âli (yüksek) bir tahsil görülmesi arzu edilen İslam çocukları medreseye gönderilir. Burada ulûm-ı aliye, kavanin, tıp, şiir, tarih, hat ve hesap talim ve tedris olunmakta ise de gelişmiş şehirlerde her caminin birer medrese ve mektebi vardır. Hayır sahipleri tarafından tesis edilmiş olan bu ilmi müesseselere bir çok vakıflar tayin edilmiştir (Hasan Tahsin 1322: 73).

Bu desteğe rağmen bölgede eğitim-öğretiminin pekiyi durumda olmadığı bazı mektuplardan basına yansımıştır. Hüseyin Musa mektubunda Kaşgar’a son bir yıldır her havalide birer mekatib-i iptidaiye açıldığını ancak burada okulların durumunun kötü, öğretmenlerin yetersiz olduğunu, dört milyonu aşan Müslüman nüfusun bulunduğu bu yerde yeni yazılmış kitap, gazete, risale ve matbaaların bulunmadığını ifade etmiştir (Hüseyin Musa R. 28 Teşrin-i evvel 1326: 175). Abdürreşid İbrahim (R. 26 Şubat 1341) de Türkistan Müslümanlarında ıslahat fikrinin bulunmadığını, bir aralık İstanbul ile münasebette bulunan bazı tüccarların himmetiyle mektepler açıldığını ve yeni usulde eğitim öğretimde bulunacak muallimler getirildiğini; fakat şimdi dini eğitimden başka hiçbir şey olmadığını belirtmiştir. Medreselerin ise gayet bol, ulemanın çok olduğunu ve yalnız Kaşgar’da yüz otuz altı medrese ve binlerce

talebenin mevcut olduğunu, halkın ise ekserisinin cahil ve okuma yazma bilmediğini, okur-yazar adamların ihtimâl yüzde biri bile bulmadığını yazmıştır (Abdürreşid R. 26 Şubat 1341: 254-255).

Belki de bu zorlukları aşabilmek için Doğu Türkistan'da modern Türk milliyetçiliği XX. yüzyılın başlarında Kaşgar ve Kulca'da başladığı düşünülmektedir (Starr 2014: 72). Almanya, Osmanlı ve Rusya'yı ziyaret eden Uygurlar kendi ülkeleriyle buraları karşılaştırmışlar, Tatar ve Türk aydınlarından etkilenerek Doğu Türkistan'daki Türkler arasında modern eğitimi gerçekleştirmek için çalışmışlardır. Bu tüccar sanayiciler arasında en ünlü olanı iki kardeş Hüseyin Musabayef ve Bahaddin Musabayef 1885 yılında Kaşgar dışına Avrupa tarzı bir okulu Artuş'da açmıştır (Starr 2015: 72-73).

İttihat ve Terakki döneminde Musabayeflerin daveti üzerine Kaşgar'a öğretmen olarak gönderilen Ahmet Kemal de 14 Mart 1914'te Artuş'a varmıştır. 19 Nisan 1914'te *Darümuallimin-i İttihad* isimli bir öğretmen okulunu -Çin baskısı ve ulemanın tepkisinden endişe edildiğinden Kaşgar yerine- Artuş'ta açmıştır. Darümuallimin-i İttihad'ın öğretim süresi üç yıl olup, okula medreselerde okumakta olan ve on beş yaşından küçük olmayan Artuş köylerinin çocukları, şehirden de hamiyetli ailelerin çocukları kabul edilmiştir. Mezunlar, iki yıllık eğitimden sonra iki sene mecburi hizmet vermeyi taahhüt etmişlerdir. Mektep parasız ve yatılıdır. Aynı zamanda mektep masraflarının karşılanması için bir de *Cemiyet-i İslamiye* kurulmuştur. Mektebin öğrencileri ile beraber *Cahil Peder Katil Oğul* isimli bir tiyatro oyunu dahi tertip edilmiştir. Aksak kasabasında *Nur-ı Maarif*, *Menbau'l İrfan*, *Musabayefler Mektebi*, *Terakki Mektebi*, *Cemiyet Mektebi* adlarında usul-i cedit tertibatıyla idare edilen mektepler açılmıştır. Mektepten iptidai derecede 27 öğrenci mezun olmuştur. Mezun olan öğrenciler okul açmak için girişimlerde bulunmuş ve önce okulun ihtiyaçlarının karşılanması için yardım toplanmıştır. Yirmi bin kuruş kadar toplanan para ile muallimliğine Kasım Sıdkı ve Osman Şükrü getirilerek bir mektep açılmıştır. Ancak mektebin açılması Ahmet Kemal'e olan muhalefeti artırmış, ihtilalci teşebbüsleri gerekçesiyle Rus ve İngiliz konsoloslarına şikâyet edilip hapse atılmış okulları da kapatılmıştır (İlcul 1999). Böylece önemli bir modernleşme çabasının bazı hatalardan dolayı sonuçsuz kaldığı görülmektedir.

Aynı yıllarda Doğu Türkistan'a giden Adil Hikmet Bey hatıralarında Ahmet Kemal'in Kaşgar'daki halk ile ilişkilerini anlatmış, muhitin cahil olduğunu, Ahmet Kemal'in ise muhiti anlayamadığını belirtmiştir. Mektebi ziyaret etti-

ğini, güzel bir binasının küçük bir de mescidinin olduğunu yazmıştır. Fakat mescidin içinde mihrap tarafında Mahmut Şevket Paşa ile Enver ve Niyazi Beylerin resimlerinin asılı olduğunu aktarmaktadır. Bu resimlerin ve Cuma günleri mektep binasına astırılan Türk bayrağının hükümeti kuşkulandırmak için kaldırılması gerektiğini, ulemaya hakaret içeren (bir minare resmi yapıyor şerefesinde bir eşek resmediyor ve başına sarık sararak bunu çoğaltıp dağıtıyor) faaliyetlerini durdurmasını istemiştir. Mektebin öğrencileri de Adil Hikmet Bey'e Ahmet Kemal'in gereksiz istibdadından şikâyet etmiş ayrıca mektebin müessisi olan ve ona maaş verip İstanbul'dan getiren Musabayef Bahaeddin de müdürden memnun olmadığını ifade eden sözler söylemiştir (Adil Hikmet Bey 1999: 119-121).

Doğu Türkistan'daki yenilikçiler, İsmail Gaspıralı tarafından geliştirilen ve Osmanlı'daki Türkçüler tarafından yayılan, usul-i cedid denilen İslami eğitim hareketinden etkilenmiştir. XX. yüzyılın ilk yıllarında Musabayeflerin eğitim girişimleri yurt dışından gelen öğretmenler tarafından geliştirilmiştir. Uygur öğrencileri İstanbul, Kazan ve St. Petersburg'a gönderilmiş, yukarıda bahsedilen Artuş'da öğretmen okulundan başka Kulca'da modern tabakhane ile ortak bir teknik işçi okulu açılmıştır. Musabayef Kaşgar'da bir yayınevi açmıştır, geri dönen öğrenciler ve öğretmen kolejinin mezunları tarafından da Doğu Türkistan'da her yerde okullar açılmıştır. Mesela Mesut Sabri (sonradan Uygur özerliği savunucusu) 1915'te İstanbul'da tıp eğitimi aldıktan sonra bir eczane ve yedi okul açmış ve Kulca'da 2000 öğrenci bu okullara kaydedilmiştir. Artuş-Kaşgar ve Kulca'nın yanı sıra Turfan da modern İslamcı (jadidist/cedidist) eğitim merkezi haline gelmiştir. Diğer Uygur tüccarlarından Maksut Muhiti ise 1913'te Astana'da modern bir Türk dil okulu açmıştır. Astana okulundan öğrenciler hükümet işleri, gazete basımı alanlarında çalışmışlardır. Bu okulları yenilikçi yapan ise geleneksel mektep ve medreselerin eğitim müfredatlarının dışında, yabancı dil, coğrafya, tarih ve atletizm eğitimi verilmesidir. Aslında bu reformlar Çin'e karşı değildir, Çin'de de benzer eğitim girişimleri Boksör isyanından sonra başlamıştır. Yeni Çin eğitimi gibi Doğu Türkistan'daki modern İslamcılık, kişisel ve ulusal eğitimin çağdaş eğitim yoluyla güçlendirilmesi lehine geleneksel eğitimi reddetmektedir. Bu nedenle dini muhafazakârların tepkisi ve Çin hükümetinin baskısı neticesinde bu okullar kapatılmıştır (Starr 2014: 72-73).

Pekin'de 1907 yılında açılan ancak maddi sıkıntılar yaşayan mekteplerin ihtiyacının karşılanması amacıyla düzenlenen piyangoya ulemanın karşı çıkışı bu bilgiyi doğrular niteliktedir. Yazıda esnaf yardımlarıyla mektebin devamının sağlandığı anlatılmaktadır (Ali Rıza H. 15 Zilkade 1328: 187). Hem dönemin basınında hem de bölgeye giden şahısların hatıralarında bölge ulemasının açılan modern mekteplere mesafeli davrandıkları gözlemlenmektedir.

Modern eğitim dışında medrese eğitiminin de ıslahını zaruri gören Pekin'de ulûm-i diniye muallimi olan Rıza'nın yazısı *Sırat-ı müstakim*'de yer almıştır. Yazıda, Müslümanların şimdi mevcut olan ilimle Avrupa'ya vaaz veremediğini, Arapça konuşmaya muktedir misyonerlerin ortaya çıkmaya başladığını hissettiğini dile getirmiştir. Bu yüzden medaris-i ilmiyenin ıslahını farz görmüş ve Avrupa vaazlarının yalnız erkekler için değil, kadınlar için de olması gerektiğini bu nedenle köylere varıncaya kadar dağıldıklarını yazmıştır. Müslümanların eğitimi için bir cemiyet kurulduğunu, bu sayede Japonya'ya gidecek öğrencilere kaynak bulduklarını belirtmiştir. Yazıya göre bu işi teşvik eden zat muhterem Mısırlı Ahmet Fazlı Beyefendi'dir. O dönemde Çin'den Japonya'ya gidenlerin sayısı 12.000'i aşmıştır (Rıza R. 6 Eylül 1326: 32-33).

Çin'den yazılmış bir mektupta ise Müslümanlar tarafından İli vilayet gazetesi çıkarıldığı (Kazanlı Carullah Hıfzı R. 9 Kanun-i evvel 1326:268), Osmanlı Müslümanları ile Çin Müslümanları arasındaki iletişimi güçlendirmek ve Türkçe bilmeyen Çinli Müslümanların da *Sırat-ı Müstakim*'deki yazılardan istifade etmelerini sağlamak için bazı yazıların Arapça ve Çinceye tercüme edilip *Ay Güpav* gazetesinde neşr olunacağı haberi verilmiştir (Ali Rıza R. 12 Ağustos 1326: 434).

Arap gazetelerinde Çin Müslümanlarının Çin hükümetinden istekleri (Aksekili Ahmed Hamdi R. 20 Ağustos 1330: 395-399), Çin'de bir hükümet-i İslamiye'nin olup olamayacağı, böyle bir durumun Cebel-i Tarık'tan Asya'ya kadar uzanan Müslüman milletler için çok olumlu olabileceği (Mütercim Mübahat R. 23 Kanun-i sani 1329: 347-348), Çin'de kadınlara mahsus bir gazete yayımlanmaya başladığı, kızlara mahsus olarak büyük mektepler açıldığı (Servet-i Fünun R.11 Kanun-isani 1322: 251), Çin'deki askeri eğitim (Servet-i Fünun 8 Eylül 1927: 268) gibi farklı haberler de basında yer almıştır.

SONUÇ

İletişim araçlarından biri olarak basın hayatımıza girişi XIX. yüzyıla kadar uzanmaktadır. Basın sayesinde insanlar kilometrelerce uzaklıkta bulunan ülkelerde olup bitenleri öğrenebilmekte, soydaşları ve dindaşlarından haberdar olabilmektedir. Türkistan'dan batıya doğru göç ederek Asya, Afrika ve Avrupa'yı birbirine bağlayan coğrafyada büyük bir imparatorluk kuran Osmanlı Devleti, eski komşusu olan ve burada yaşayan soydaşları ve dindaşları nedeniyle Çin ile ilişkilerini XIX. ve XX. yüzyılda artırmıştır. II. Abdülhamid döneminde izlenen İslamcılık politikası gereği, Çin'deki Müslümanların halifeye bağlılığı artırılmaya çalışılmış ve özellikle dini eğitimleri ile ilgilenilmiştir. İzlenen bu politikayı destekleyen Osmanlı gazete ve dergileri sayfalarında Çin'den mektuplara ve bölgeyi ziyaret edenlerin izlenimlerine yer vermişlerdir. İslamcı fikir dergisi olan ve 182. sayısından itibaren Sırat-ı Müstakim adını alan Sebilürreşad, konu ile ilgili en fazla haber ve yazı yayımlayan dergi olmuştur. II. Meşrutiyetten sonra ise İslamcı-Türkçü yayın organı haline gelen dergi, İttihat ve Terakki döneminde izlenen Türkçülük politikasına paralel olarak Çin'de yaşayan Müslüman Türklerle de ilgili haberler aktarmıştır. Çağdaş dünyaya kapılarını kapamadan İslamcı kalmak yolundaki politikanın en iyi izleyicilerinden Tercüman-ı hakikat, Servet-i Funûn gibi dergiler Çin Müslümanları ile ilgili daha fazla yazılara yer veren diğer dergilerdendir. Böylece dönemin basının, yönetimin izlediği politikayı kendilerinin desteklemeleri halinde sayfalarını bu politikaya göre şekillendirdiklerini söyleyebiliriz.

Basında yer alan haberler gibi Osmanlı hükümetlerinin Çin'de yaşayan Müslümanlar ile ilgilendiğini gösteren Çin'e gönderdiği heyetlerin dışında pek çok arşiv belgesi vardır. Türkistan'a Kur'an-ı Kerim gönderilmesi, halife olarak II. Abdülhamid'e biat edilmesi, bölgeden gelen gençlerin çeşitli okullara yerleştirilmesi ve önemli bazı ilim erbaplarının taltif edilmesi vs. ile ilgili belgelere ulaşılmıştır.¹⁰ Ayrıca Kulcalı Abdülaziz, Abdürreşid İbrahim, Hasan Tahsin gibi şahısların Çin'e ziyaretleri devletin bölgeye artan ilgisinin bir yansımasıdır. Onların eserlerinde ve bölgeye giden görevliler Ahmet Kemal, Adil Hikmet Bey'in hatıralarında buradaki Müslümanlar ile ilgili genel olarak birbirini destekleyen bilgiler sunulmaktadırlar.

Osmanlı basınında Çin'de yaşayan Müslümanlar; milliyetleri, eğitimleri, âdetleri, gelenek ve görenekleri, İslamiyet'in bölgede yayılışı vs. ile ilgili bilgiler

bulunmaktadır. Yukarıda görüldüğü gibi bu yazıların genel olarak bilimsel bilgilere uygun olduğunu söylemek mümkündür.

Osmanlı basımında Çin ile ilgili yazılarda bu bölgeye ticaret vasıtasıyla gelen Müslümanların İslamiyet'in ilk dönemlerinden itibaren ülkenin çeşitli yerlerinde yaşamaya başladığı, Pekin, Yunnan gibi vilayetlerde Çinli Müslümanların; Kaşgar, Aksu, Hotan, Yarkent gibi vilayetlerde ise Müslüman Türklerin yoğunlaştığı belirtilmiştir. Çin'deki Müslümanlar genel olarak geleneklerine düşkün, İslam'a aykırı görmedikleri âdetlerini devam ettiren, hükûmete bağlı topluluklar olarak görülmektedir. Çin Müslümanları bugün de Çin dilli ve Çin dilli olmayan Müslümanlar olarak ikiye ayrılmaktadır.

II. Abdülhamid'in Müslümanların eğitimi ve onlar üzerindeki nüfuzunu artırmak amacıyla Çin'de açılan ve basında da yer alan eğitim kurumlarından en önemlisi Pekin Hamidiye Üniversitesi'dir. Bunun dışında Pekin'de Müslümanlar için çeşitli mektepler açıldığı da görülmektedir. Osmanlı Hükûmeti'nin Çin'deki Müslümanlar üzerindeki etkisi açılan bu okullar ve okunan hutbe-lerde II. Abdülhamid'in adının geçmesiyle iyice artmıştır. Bu mekteplerde dinî eğitime ağırlık verildiği ve Kur'an dili olan Arapçanın öğretilmesi için bazı tedbirler alındığı, bunun yanında diğer derslerin de okutulduğu tespit edilmiştir.

Medrese eğitimi özellikle Doğu Türkistan'da etkilidir. Ancak halkın genelinin okuma yazma bilmediği dile getirilmiştir. Doğu Türkistan'da medrese ilminin yanında tasavvuf ilminin de hâkim olduğu ifade edilmiştir.

Modern eğitim için İstanbul'dan muallimler getirilmiş veya bölgeden çocuklar eğitim alması için İstanbul gibi farklı başkentlere gönderilmiştir. Bölgeye öğretmen olarak gelenlerin bölge halkı ve ulema ile çatıştığına rastlanmıştır. Bu mekteplerde dinî ilimler dışında başka bir öğretim yapılamaması önemli bir eksiklik olarak görülmektedir. Doğu Türkistan ile ilgili olarak gerek bölgeye gidenlerin hatıralarında gerekse dönemin basımında ulemanın da modern mekteplere mesafeli davrandığına dair bilgiler aktarılmıştır. Bu durum halkın desteğini almadan yapılan yeniliklerin çok köklü olmadığını göstermektedir neticede açılan okullar Çin hükûmetinin de baskısıyla kapatılmıştır.

Müslümanlar için açılan mekteplerde daha sonra devlet kurumlarında yer alabilmeleri için ücret karşılığında Çince ayrıca Arapça ve Farsça da öğre-

ılmaktadır, kız çocuklarının eğitimi pek az görülmektedir. Nihayet Ahmet Kemal'in açtığı okul da bir erkek öğretmen okuludur.

Müslümanların Çin'de eğitim öğretim faaliyetlerinin yanı sıra gazete çıkarıldıkları ve mekteplerin ihtiyaçlarının karşılanması için cemiyetler kurdukları bilinmektedir. Bu gazeteler vasıtasıyla Müslümanların birbiriyle olan iletişimi sağlanmış, aynı zamanda Osmanlı Müslümanları ile de irtibatın devamı adına Türkçe yayımlanan bazı Osmanlı dergilerinin Arapça ve Çinceye çevrilerek burada yaşayan Müslümanların istifadesine sunulmuştur.

Devletin resmî belgelerinin dışında izlenen politikanın, girilen yeniliklerin halk içinde ne kadar itibar gördüğü, kağıt üzerinde alınan kararların ne derece uygulanabildiği, meydana çıkan aksaklıklar, hatalar ve bunların sonuçları bakımından değerlendirilmesi için gereken dokümanlar arasında bulunan gazete ve dergiler tarihimiz için çok önemli veriler sunmaktadır. Diğer kaynaklar ile beraber basında Çin Müslümanları ile çıkan yazılar vasıtasıyla XIX ve XX. yüzyıllarda devletin takip ettiği politikaların bölgede tek başına sürdürülebilir olmadığını halkın desteğini sağlamak ve eğitimin niteliğini artırmak için çeşitli maddi ve manevi önlemlerin alınması ve daha uzun vadeli politikaların geliştirilmesi gerektiği anlaşılmaktadır.

Elde edilen sonuçlar ışığında aşağıdaki önerilerde bulunulabilir:

1. XIX ve XX. yüzyıllar Osmanlı-Çin ilişkileri incelenirken Çin kaynakları detaylı bir incelemeye tabi tutulmalıdır. Ayrıca konu ile ilgili diğer ülke kaynakları da taranmalıdır.
2. Bu dönemde Çin'de çıkarılan Müslüman gazeteler incelenmelidir. Böylece Çin Müslümanlarının halife ve diğer Müslüman gruplara karşı bakış açısı daha net gözler önüne serilebilir.
3. Doğu Türkistan'daki Müslümanlar ile Türkiye'deki Müslümanlar arasında ilişkiler geliştirilerek her iki ülke arşivleri karşılıklı detaylı bir biçimde araştırılmalı, tarihi ve kültürel bağlar güçlendirilmelidir.

Açıklamalar

¹ Günümüzde kuzeybatıda Tacikistan, Kırgızistan ve Kazakistan Cumhuriyetleri, kuzeyde Moğolistan kuzeydoğuda Rusya ile Kore Demokratik Halk Cumhuriyeti, güneyde Vietnam, Laos ve Myanmar, güneybatıda Hindistan, Butan ve Nepal, batıda Pakistan ve Afganistan toprakları ile çevrilidir (<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ch.html>; Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi [DİA], 1993).

- 2 Çin adı ile ilgili olarak İnyet (2007)'in verdiği bilgiler şu şekildedir: “Çin” aslında Türklerin yaşadıkları Kan-su eyaletinin Tian-shui (Göksu) diye bilinen bölgesidir. Türklerin kurdukları devlet “Çin” diye adlandırılmıştır. Hanlar ise sahiplerinin Türkler olmasından dolayı bu devleti uzun bir süre aşagılımış ve “Çin” adını kabul etmemişlerdir. “Çin” devletini ortadan kaldıran Han hanedanlığından beri Çinliler kendilerine Han, ülkelerine de “Zhong-guo”, “Zhong-yuan”, “Hua-xia” demişlerdir. “Han” ve “Zhong-guo” adı bu bugüne kadar devam etmektedir. “Çin” adı ise batı dillerine “China”, Arapçaya “Sin” olarak geçmiş, Asya'nın doğusu ülke ayırt edilmeden bu terimlerle ifade edilmiştir.
- 3 Eberhard (2007), bazı sülalelerin hakimiyet tarihlerini farklı vermiştir.
- 4 Çin Halk Cumhuriyeti'nin Sincan Uygur Özerk Bölgesi'nde -Doğu Türkistan- bir şehir (Taşağıl 2002). Günümüzde resmi olarak Doğu Türkistan'a Çin yönetimi tarafından verilen “Sincan” ismiyle ilgili olarak Türkler (2015) şu bilgilere değinmektedir: “Xinjiang/新疆 (Okunuşu: Şinciang): genel olarak “新=yeni 疆=hudut” anlamını taşıyor ise de Çincenin yazı özelliklerinden hareket edildiği takdirde işbu yer adının “Yeniden silah gücü ile ele geçirilen toprak” anlamını içerdiği ortaya çıkacaktır.” Dolayısıyla bu durumun Çin hükümetinin bilinçli olarak Kaşgar veya Uygur adının unutturulması amacıyla verildiğini ifade etmiştir.
- 5 Ayrıntılı bilgi için bkz. Kulcalı Abdülaziz (2015). *Çin'de Din-i Mübin-i İslam ve Çin Müslümanları*. Osmanlıcadan Aktaran: Songül Keçeci Kurt. Erzurum: Zafer Ofset.
- 6 Bu dergide çıkan bir yazıda, Çin'de XVIII. yy.'da tertip olunan bir tarih kitabında Müslümanlığın Çin'e nasıl geldiğinin anlatıldığı ancak bu söylenenlerin içinde hiç bir tarihi hakikat bulunmadığı da ifade edilmiştir (Mütercim Mübahat Rumi [R]. 6 Mart 1330: 32-33).
- 7 Fransa'da yayımlanan Beyan'ül Hak gazetesi yazarlarından olup devr-i alem seyahatinde bulunan Müslüman seyyah Abdürreşid İbrahim Çin'deki Müslümanların Hayatı başlıklı bir kaç mektubunu Pekin'den göndermiştir.
- 8 Çin'deki İslam tarikatları ile ilgili ayrıntılı bilgi Fletcher (1990)'in çalışmasında bulunmaktadır.
- 9 Çin İslamlarının Efendi makamında istimal ettikleri bir tabirdir (Kulcalı Abdülaziz 1321: 26)
- 10 Başbakanlık Osmanlı Arşivi [BOA], H. 24 Cemaziyelevvel 1292, İrade Dahiliye, 703/49220; BOA, H. 30 Zilkade 1293, Yıldız Esas, 42/79). II. Abdülhamid'in ismine ithafen Kulca şehrinde Kulca Mekteb-i Hamidi-i Hüseyini adında bir okul açılmış (BOA, H. 3 Ramazan 1322, Yıldız Perakende Arzuhal ve Jurnaller, 50/33), Kulca ahalisinden dokuz öğrencinin Mekteb-i Sultani'ye kabul edilmesi talep edilmiş (BOA, H. 1. Safer 1327, Bâb-ı Âli Evrak Odası, 3496/262193), ancak bu talep uygun görülmemiştir (BOA, H. 5 Muharrem 1327, Maârif Mektubı, 1096/33.)

Kaynaklar

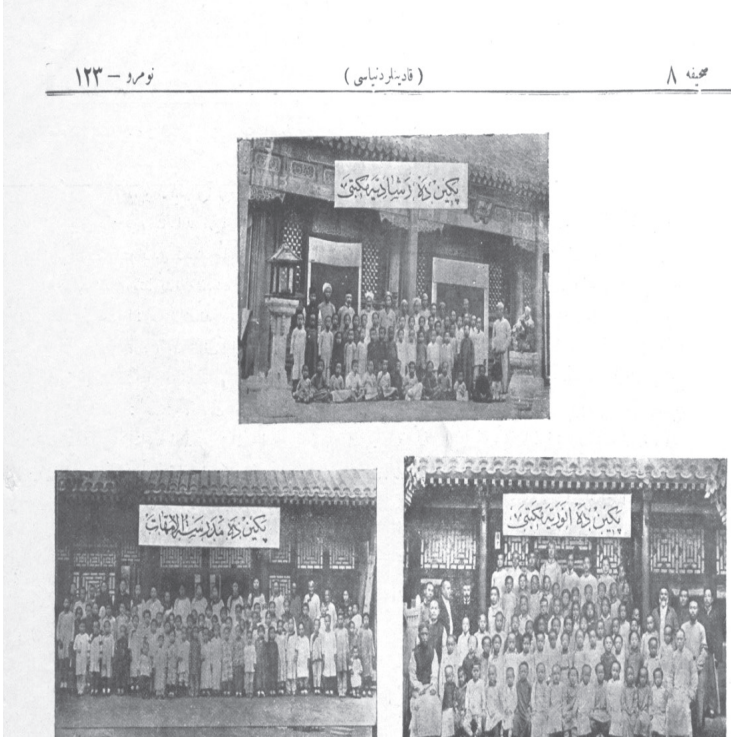
- Abdürreşid İbrahim (R.12 Teşrin-i sani 1325). “Çin'deki Müslümanların Hayatı-2”. *Sırat-ı Müstakim* 3 (64): 190-192.
- _____. (R. 29 Teşrin-i evvel 1325). “Çin'deki Müslümanların Hayatı-1”. *Sırat-ı Müstakim* 3 (62): 159-160.
- Abdürreşid (R. 26 Şubat 1341). “Çin'de İslamiyet”. *Sebilürreşad* 25 (640): 254-255.

- Adil Hikmet Bey (1999). *Asya'da Beş Türk*. Haz. Yusuf Gedikli. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Ahmed İhsan (R. 2 Teşrin-i sani 1322). “Çin’de Bir Mektep”. *Servet-i Fünûn* 812: 96.
- Aksekili Ahmed Hamdi (R. 20 Ağustos 1330). “Çin’de Hareket-i İslamiyye”. *Sebilürreşad* 12 (309): 395-399.
- Ali Rıza (R. 12 Ağustos 1326). “Mekâtib: Pekin’den”. *Sırat-ı Müstakîm* 4 (103): 434.
- _____. (R. 4 Teşrin-i sani 1326). “Pekin’de Müslüman Mekteplerin Başına Gelen Felaket”. *Sırat-ı Müstakîm* 5 (115): 187.
- Armaoğlu, Fahir (2013). *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1789-1914*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Aykurt, Cengiz (2013). “Bir Büyük Düşünce: Pekin Hamidiyye Üniversitesi”. *Tarih İncelemeleri Dergisi* 28(1): 37-49.
- Berzin, Alexander (1995). *Çin’deki Hui Müslümanlarına Tarihsel Bir Bakış*. Çev. Yeşim Özben. <http://www.berzinarchives.com/web/tr/archives/study/islam/historical>
- BOA (H. 1 Safer 1327/M. 22 Şubat 1909). Bâb-ı Âli Evrak Odası, 3496/262193.
- BOA (H. 24 Cemaziyelevvel 1292/M. 28 Nisan 1875). *İrâde Dahiliye*, 703/49220.
- BOA (H. 3 Ramazan 1322 / M.11 Kasım 1904). *Yıldız Perakende Arzuhal ve Journaler*, 50/33.
- BOA (H. 30 Zilkade 1293 / M. Kasım 1876). *Yıldız Esas*, 42/79.
- BOA (H. 5 Muharrem 1327/M. 27 Ocak 1909). *Maârif Mektubî*, 1096/33.
- Celaeddin Wang –Zin-Shan (1960). “Çin’de İslamiyet”. *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi* 2 (2/4): 157-188.
- Cemil Lee Hee-Soo (1994). “Döngen”. *İslam Ansiklopedisi*. C. 9. İstanbul: TDV Yay. 517-518.
- Cengiz, İsmail (Hızır Bek Gayretullah) (1983). *Çin’de İslamiyet ve Türkler*. İstanbul: Kent Basımevi.
- Çandarlıoğlu, Gülçin (1993). “Çin (Tarih)”. *İslam Ansiklopedisi*. C. 8. İstanbul: TDV Yay. 321-323.
- “Çin” (1993). *İslam Ansiklopedisi*. C. 8. İstanbul: TDV Yay. 318-321.
- Develioğlu, Ferit (2008). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- Eberhard, Wolfram (1943). *Eski Çin Kültürü ve Türkler*. Çev. İkbâl Berk. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi 1: 9-29. DOI: 10.1501/Dtcfder_0000000400
- _____. (2007). *Çin Tarihi*. Ankara: TTK Yayınları.
- Fidan, Giray (2010). *Çin Kaynaklarına Göre 16. Yüzyıl Osmanlı Çin İlişkileri ve Çin’deki Osmanlı Ateşli Silahları*. Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi.

- Fletcher Joseph (1990). “Çin’de İslâm Tarikatları”. Çev. Osman Türer. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9: 304-320.
- Georgon François (2006). *Sultan Abdülhamid*. Çev. Ali Berktaş. İstanbul: Homer Kitabevi.
- Gül, Osman Kubilay (2007). “Doğu Türkistan’dan Türkiye’ye Hazin Bir Göç Hikâyesi”. *Turkish Studies* 2 (1): 252-273.
- Hasan Tahsin (R.1322). *Çin’de İslamiyet*. İstanbul: Tercüman-ı Hakikat Matbaası. <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ch.html>(Erişim Tarihi:20/03/2017).
- Hüseyin Musa (R. 28 Teşrin-i evvel 1326). “Mekâtib: Kaşgar’dan”. *Sırat-ı Müstakim* 5 (114): 175.
- İlku, Ahmet Kemal (1999). *Çin Türkistan Hatıraları Şanghay Hatıraları*. Haz. Yusuf Gedikli. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- İnayet, Alimcan (2007). “Divanü Lûgat-it-Türk’te Geçen “Çin” ve “Maçin” Adı Üzerine”. *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature And History of Turkish or Turkic* 2 (4): 1174-1184.
- İslam Dünyası* (R. 2 Mart 1329). “Eski Çin’de Yeni Hayat/Pekin’de Müslüman Mektepleri”. 1 (1):16.
- Karlık, Abdureşit Jelil (2009). “Çin Halk Cumhuriyeti’ndeki Milliyetlerin Dağılımı ve Etno-Demografik Özellikleri”. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 11 (Güz): 63-90.
- Kazanlı Carullah Hıfzı (R. 9 Kânünevvel 1326). “Mekâtib: Çin’den”. *Sırat-ı Müstakim* 5 (120): 268-269.
- Kulcalı Abdülaziz (1321). *Çin’de Dîn-i Mübîn-i İslâm ve Çin Müslümanları*. Mahmûd Bey Matbaası.
- Kulcalı Abdülaziz (2015). *Çin’de Din-i Mübîn-i İslam ve Çin Müslümanları*. Osmanlıcadan Aktaran: Songül Keçeci Kurt. Erzurum: Zafer Ofset.
- Kurban, İlkin (1995). *Doğu Türkistan İçin Savaş*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- Kutluk, İleriş (2009). “Türk ve İslam Dünyası’nın Doğudaki Kalesi Doğu Türkistan Düşüyor mu?”. *Türk Yurdu* 98(264). <https://www.turkyurdu.com.tr/yazar-yazi.php?id=2366>
- Mecmua-i Ebu’z-Ziyâ* (H. 28 Ramazan 1329). “Çin’de İslâm’ın Terakkiyatı”.
- Münif Paşa (R 1289). “Çin’de Bulunan Ehl-i İslâm”. *Hazine-i Evrak* 1 (19): 299-302.
- Mütercim Mübahat (23 Kanun-i sani 1329). “Hayat-ı Akvam-ı Siyasiye (Çin’de İslamiyet)”. *Sebilürreşad* 282: 347-348.

- _____. (R. 13 Mart 1330). “Hayat-i Akvam-i İslamiyye / Çin’de İslamiyet-6”. *Sebilürreşad* 12 (289): 50-51.
- _____. (R. 6 Mart 1330). “Hayat-i Akvam-i İslamiyye / Çin’de İslamiyet-4”. *Sebilürreşad* 12 (288): 32-33.
- R. Bahattin (R. 21 Kanun-i evvel 1329). *Kadınlar Dünyası* 123: 8.
- Rıza (R. 6 Eylül 1326). “Pekin’de Cemiyet-i İslamiye”. *Sırat- Müstakim* 5 (106): 32-33.
- Roberts, J. M. (2014). *Kısa Dünya Tarihi*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Sarınay, Yusuf (2005). *Belgelerle Osmanlı-Türkistan İlişkileri*. Proje Yöneticisi: Yusuf Sarınay. Ed. Cevat Ekici ve Kemal Gurulkan. Ankara: Başbakanlık Basımevi.
- Servet-i Fünûn* (8 Eylül 1927). “Çin’de Terbiye-i Askeriye”. 62 (1621-147): 268.
- Servet-i Fünûn* (R. 29 Teşrin-i sani 1323). “Çin’de Tahsil ve Terbiye”. 34 (868): 149-151.
- Servet-i Fünûn* (R.11 Kanun-i sani 1322). “Çin’de Kadınlara Mahsus Gazete”. 32 (822): 251.
- Sırma, İhsan Süreyya (2009). *Belgelerle II. Abdülhamid Dönemi*. İstanbul: Beyan Yayınları.
- _____. (2010). *II. Abdülhamid’in İslam Birliği Siyaseti*. İstanbul: Beyan Yayınları.
- Starr, S. Frederick (Ed.) (2015). *Xinjiang China’s Muslim Borderland*. Routledge.
- Taşgıl, Ahmet (2002). “Kulca”. *İslam Ansiklopedisi*. C. 26. İstanbul: TDV Yay. 354-355.
- Temel, Mehmet (2007). “Atatürk Devrimlerinin Çin Aydınlarıncı Algılanışı ve XX. Yüzyılın İlk Yarısındaki Türkiye-Çin İlişkilerine Yansıması”. *Türkiyat Araştırmalar Dergisi* 21: 105-123.
- Tercüman-ı Hakikat* (5 Mart 1908/R. 2 Safer 1326). “Pekin Daru’l Ulümi’l Hamidiye Medresesi”.
- Toprak, Zafer (1985). “II. Meşrutiyet’te Fikir Dergileri”. *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*. C. 1. 126-132.
- Türkler, Erkin (2015). “Sincan: Çin’in Başarılı Algi Operasyonu”. *Türk Yurdu* 104 (331).
- Uzun, Gülsine (2008). “Doğu Türkistan Kırgız Türkleri”. *International Periodical Forthe Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 3 (7): 633-661.
- Yılmaz, Ömer Faruk (2010). “Doğu Türkistan’da Öksüz bir Bölge”. *Yedi Kıta Dergisi* 28: 16-25.

EK:1

Chinese Muslims And Their Education in The Ottoman Press in the 19th and 20th Centuries*

Songül Keçeci Kurt**

Abstract

While the relationships with Chinese civilization, who is one of the oldest neighbours of Turks in Central Asia and whose history consists of the dynasties of the families, continued for Easterns Turks, there were limited relations, mainly based on legations and some economic concerns, for those Turks who moved to the west. In the period of Abdulhamit II, the interest in China increased due to the Muslims living there, and as part of Pan-Islamism policy followed by caliph; the influence of the caliph over Muslims were tried to be increased. During the Second Constitutional Era, the relationships were preserved and various news and newspaper articles were published in press to create a national awareness among the Muslim Turks of the region, various news and articles on the subject were published in the press at that time. Besides the news and the articles that enlighten us about the Muslim Chinese, the observations and the stories who visited the area give us important information. In our study, the news and articles appeared in Ottoman press on Chinese Muslims during the last years of the Empire have been investigated and some conclusions are obtained with the study of various resources on the issue.

Keywords

Ottoman Empire, Abdulhamid II. Second Constitutional Era, Chinese Muslims, Ottoman press, education

* A part of this study was presented as a verbal statement in the 3rd International History Education Symposium (25-27 June 2014, Sakarya).

** Assist. Prof. Dr., Amasya University, Faculty of Science and Letters – Amasya/Turkey
songul.kurt@amasya.edu.tr

Мусульмане Китая в османской прессе 19-20 веков*

Сонгюль Кечеджи Курт**

Аннотация

Китай, история цивилизации которого прослеживается в правлении династий, является старинным соседом тюрок Туркестана. Жившие на востоке тюрки имели различные контакты с Китаем; западные тюрки имели посольские связи с этой страной, ввиду экономических причин эти контакты были ограниченными. В период правления Абдульхамида II интерес к Китаю возрос по причине живших там мусульман, и в рамках исламской политики были предприняты усилия по увеличению этого мусульманского населения. В период конституционализма османское государство делало попытки пробудить национальное сознание проживающих в Китае мусульман, в османской прессе появлялись различные новости и статьи на эту тему. Наряду с этими материалами, в которых содержатся сведения о китайских мусульманах, ценным источником информации являются наблюдения путешественников и воспоминания. В данной работе исследованы материалы османской прессы о китайских мусульманах, использованы другие источники, которые позволили сделать заключения по теме исследования.

Ключевые слова

Османское государство, Абдульхамид II, конституционализм, мусульмане Китая, османская пресса, образование

* Часть этой работы была представлена в виде устного доклада на III. Международном симпозиуме по историческому образованию (25-27 Июнь 2014 г., Сакарья)

** Ст. Преп. д-р., Университет Амасья, факультет наук и искусств – Амасья/ турция songul.kurt@amasya.edu.tr

